

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

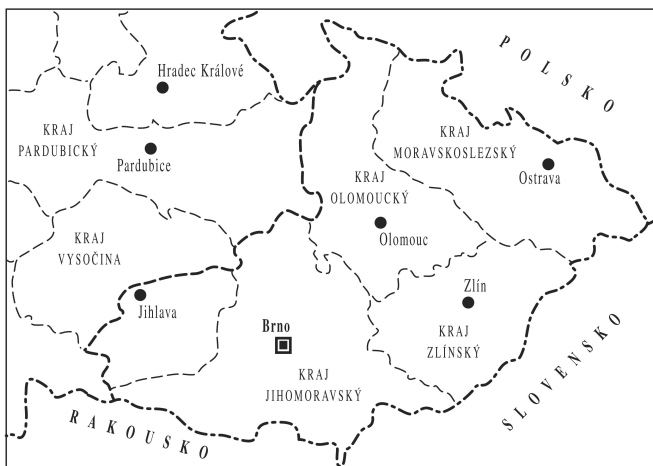
MORAVA

František Čapka

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Morava

FRANTIŠEK ČAPKA

NAKLADATELSTVÍ LIBRI, PRAHA 2003

© doc. PhDr. František Čapka, CSc., 2003

© Libri, 2003

ISBN 80-7277-186-8

Obsah

Pravěká Morava (do 6. století n. l.)	7
Morava v době kamenné a bronzové	7
Doba železná, Keltové a stěhování národů	10
Od příchodu Slovanů do zániku Velké Moravy (6. až 10. století)	13
Příchod nejstarších slovanských kmenů	13
Sámův kmenový svaz	15
Doba předvelkomoravská	16
Počátky Velké Moravy	18
Konstantin a Metoděj	19
Kníže Svatopluk	21
Zánik Velkomoravské říše	24
Velkomoravská společnost	25
Morava za údělných knížectví (počátek 11. století až 1182)	27
Vláda Břetislavova a Spytihněvova	27
Zřízení olomouckého biskupství	28
Ota Olomoucký a Konrád Brněnský	29
Boje mezi Přemyslovci	30
Jindřich Zdík	32
Raně středověká sídla	34
Konrád II. Ota a vznik Moravského markrabství	35
Přemyslovská markrabata (1182 až 1306)	37
Knínská dohoda a Konrádova statuta	37
Markrabě Vladislav Jindřich	39
Kolonizace a nové kláštery	40
Přemysl a Václav	41
Přemysl II. Otakar a bitva na Moravském poli	42
Vymřeni Přemyslovců po meči	44
Moravská společnost ve 13. století	46
Morava lucemburská (1310 až 1419/23)	48
Jindřich z Lipé a Eliška Rejčka	48
Markrabě Karel Lucemburský	50
Jan Jindřich	51
Spory mezi potomky Jana Jindřicha a Karla IV.	53
Václav IV. a nástup husitství	56
Kulturní a společenský rozkvět za Lucemburků	57
Morava za husitství a vlády Jagellonců (1419/23 až 1526)	61
Přivrženci kalicha na Moravě	61
Boje na moravském území	62
Lipany a koncil v Basileji	63
Vláda Jiřího z Poděbrad, dvojkráloví	65

- Ctibor Tovačovský a Vilém z Pernštejna 67
 Markrabství za Jagellonců 70
 Stavovské období (1526 až 1619) 72
 Habsburkové jako páni Moravy 72
 Novokřtělci, obrana markrabství proti Turkům 72
 Ferdinand I. versus stavy 74
 Reformace na Moravě, jednota bratrská 76
 Doba rudolfinská, katolická reformace 77
 Turecké nebezpečí, Štěpán Bočkaj 79
 Rudolf versus Matyáš 81
 Karel starší ze Žerotína 83
 Třicetiletá válka a protireformace (1619 až 1740) 85
 Moravané a stavovské povstání 85
 Porážka na Bílé hoře, Obnovené zřízení zemské 87
 Švédové na Moravě, vestfálský mír 90
 Morava barokní 92
 Cesta k „nové době“ (1740 až 1849) 96
 Slezské války 96
 Tereziánské a josefínské reformy 97
 Péče o školství a vědy, církevní poměry 100
 Národní obrození, Francouzi a Rusové na Moravě 102
 Průmyslová revoluce, rokoko a klasicismus 105
 Revoluční dění 1848/49 106
 Morava směřuje k samostatnosti českých zemí
 (1849 až 1918) 108
 Politické a státoprávní změny 108
 Spolkový život, národní manifestace 111
 Rozvoj průmyslu a školství 112
 Jazyková nařízení, nové politické strany 114
 Češi versus Němci 117
 První světová válka 119
 Období republik (od roku 1918) 122
 Němci proti republice 122
 Moravoslezská země, pozemková reforma 123
 Morava za protektorátu 125
 Odsun Němců, komunistická vláda 128
 Polistopadový vývoj 130
 Česko-moravské vztahy 132
 Encyklopedické heslo 135
 Folklor a nářečí na Moravě 143
 Přehledy 146
 Moravští vladaři a politici 146
 Moravští církevní hodnostáři 153
 Seznam výběrové literatury 157

Pravěká Morava (do 6. století n. l.)

Morava v době kamenné a bronzové

Morava náleží k těm částem Evropy, kde najdeme archeologické pozůstatky člověka a jeho činnosti prakticky po celou dobu pravěku. Způsobila to zejména poloha Moravy mezi souvislým ledovcem alpským a skandinávským, jež umožňovala, že lidé zde žili již ve starších čtvrtohorách, které se vyznačovaly velkými přírodními změnami. Doby ledové, kdy jazyky ledovce sahaly až do Moravské brány mezi výběžky Jeseníků a Beskyd, se střídaly s obdobími meziledovými. Ledovec postupně ustupoval a klimatické podmínky se zmírňovaly. Poslední zalednění skončilo zhruba před 10 000 lety. Zlepšování klimatu přineslo rozšíření lesů, ústup arktické fauny s mamuty i soby a nástup dnešních lesních zvířat. V tomto období se rovněž odehrála poslední fáze vývoje člověka: od člověka vzpřímeného (*Homo erectus*) přes člověka neandrtálského (*Homo sapiens neanderthalensis*) k člověku dnešního typu čili *Homo sapiens sapiens*. Celou tuto epochu označujeme jako starší dobu kamennou (paleolit) a časově ji ohraničujeme přibližně lety 1 milion až 8000 př. n. l.

Toto nejdelší období lidských dějin dělíme na tři údobí:

Ve starém paleolitu (1 milion–250 000 let př. n. l.) už lidé rodu *Homo erectus* používali ruce k cílevědomé činnosti (kámen na nástroje, pěstní klíny s ostrím k práci) a jako sběrači a lovci se potulovali v malých tlupách v okolí vodních zdrojů, stavěli si obydlí pod širým nebem nebo obývali jeskyně a skalní převisy. Nález ze Stránské skály u Brna (ale i odjinud) – např. spálené úlomky zvířecích kostí – dokládají, že užívali oheň.

Střední paleolit (250 000–40 000 let př. n. l.) charakterizuje přeměna člověka *Homo erectus* v člověka neandrtálského, někdy označovaného jako tvora rozumného a moudrého. Ten se vyznačoval zdokonalenou technikou výroby kamenných nástrojů, přičemž základní složkou jeho potravy zůstávala rostlinná strava získávaná sběrem. Stopy neandrtálského osídlení

můžeme najít v Dyjskosvrateckém úvalu, v Předmostí u Přerova, v jeskyni Šipka u Štramberku (zde byla v roce 1880 nalezena dolní čelist neandrtálského dítěte) a zejména v Moravském krasu (jeskyně Kůlna a Švédův stůl).

Mladý a pozdní paleolit (40 000–8000 let př. n. l.) zaznamenává již populaci *Homo sapiens sapiens*, která přinášela výrazné inovace v technologii jednotlivých kultur, i když dosud převládaly kamenné nástroje a kostěná industrie. Člověk se již oblékal, žil ve skupinách (velkorodinách, v mírně zahloubených chatách, které pojaly okolo 20 osob, s ohništi) a živil se kolektivním způsobem lovu. Z této doby pocházejí světově proslulá naleziště pozůstatků „lovců mamutů“ v Předmostí u Přerova, v Pavlově a zejména Dolních Věstonicích na jižní Moravě. Přibývají i doklady uměleckých projevů s prvotními formami náboženství (ozdoby, závěsky, náhrdelníky, čelenky a rytiny na kostech). Kultovní charakter měly i sošky zvířat a především drobné ženské sošky (venuše), vypalované z hlíny či vyřezávané z mamutoviny. Venuše jsou výrazným znakem kultu matky a plodnosti. Nejznámějším symbolem moravského pravěku je tzv. Věstonická venuše (černošedá figurka vysoká 11,5 cm), již objevil Karel Absolon v roce 1925 v Dolních Věstonicích.

Ve střední době kamenné čili mezolitu (8000 až 6000 let př. n. l.) definitivně skončila doba ledová, krajina ztratila dosavadní ráz arktické tundry s její zvířenou a zarostla novými druhy lesních porostů, jež střídala step. Toto lesostepní prostředí umožnilo lovcům, rybářům a sběračům, aby žili v menších skupinách. Morava je v této fázi doby kamenné jen velmi řídko osídlena.

Zásadní změnu způsobu života přinesl teprve neolit čili mladší doba kamenná (6000–3500 let př. n. l.), kdy člověk přešel od lovu a sběru k obdělávání půdy (používal dřevěný hák se zapřáhnutým dobyt看em) a chovu dobytka; tato změna bývá označována jako neolitická revoluce. Člověk se uchýlil k usedlému způsobu života, budoval dřevohlinité domy, zakládal pole a věnoval se hrnčířské výrobě. Lov a sběr ovšem zůstávaly důležitým doplňkem jeho potravy. Kvůli zakládání osad (zhruba do 200 lidí, např. sídliště Hluboké Mašůvky, Mohelnice, Vedrovce, Těšetice-Kyjovice) a k nim přilehlých

polí začal člověk krajinu měnit „žďářením“ a mýcením lesních porostů.

Nejstarší zemědělci pronikali na Moravu většinou z Podunají a vytvářeli kulturu s lineární keramikou, z níž se později vyvinula kultura vypichované keramiky a kultura s moravskou malovanou keramikou (pro ni jsou typické okrouhlé příkopové objekty, tzv. rondely, kde se odbývaly kultovní ceremonie). Tito zemědělci byli již i zručnými tesaři, bednáři, provazníky apod. Jejich náboženské představy se pohybovaly mezi animismem a teismem, přičemž symbol tajemné nadpřirozené síly představovala žena, ale hlavním nositelem této rodové prvobytně pospolné společnosti byl muž.

V pozdní době kamenné neboli eneolitu (3500–2000 let př. n. l.) si udržuje dominantní postavení hliněné nádoby, v nástrojích pak kámen, neboť nové kovové artefakty byly jen doplňkovým sortimentem (měď představovala spíše výsadu jedinců, třebaže eneolit bývá někdy nazýván dobou měděnou). Usedlé zemědělské obyvatelstvo se střetávalo s nomádky pasteveckými kmeny, které přinášely nové poznatky a také první znaky společenské diferenciaci. Postupně vznikala prvotní řemesla s náznaky obchodní činnosti. Definitivně se rozpadly staré rodové vztahy a uvolnila se cesta ke vzniku rodin. Lidé budovali výšinná opevnění – sídliště – a začalo se pohřbívat pod mohylami. Moravská malovaná keramika přecházela přes kulturu nálevkovitých pohárů ke kultuře s kanelovou keramikou a na jihozápadní Moravě vyústila v jevišovickou kulturu. Příchod kmenů z východu obohatil domácí civilizaci o šňůrovou keramiku a expanzi lukostřelců se zvoncovitými poháry.

Počátkem druhého tisíciletí před naším letopočtem začala doba bronzová (2000–750 let př. n. l.), kterou odborníci často člení na čtyři úseky: na starší, střední, mladší a pozdní. Ve starší době bronzové osídlil velkou část Moravy lid únětické kultury, střední dobu zase reprezentují lid věteřovské skupiny a středodunajská mohylová kultura. V mladší a pozdní době bronzové žil na území Moravy lid popelnicových polí. Pro civilizaci této doby je charakteristický především bronz (tedy slitina mědi a cínu), ale užíval se stále i kámen a „doplňkovou“ surovinou zůstávaly nadále kost a paroží. Svůj význam si udr-

žela keramika. Hlavním zaměstnáním bylo zemědělství; vedle dřevěných a kamenných nástrojů se začaly užívat i bronzové srpy. Spolu s početným zemědělským obyvatelstvem existovala i skupina řemeslníků a obchodníků, patrně také kněží a vojáků. To vedlo k růstu majetkových rozdílů, o čemž svědčí rozdílná „vybavenost“ hrobů.

Doba železná, Keltové a stěhování národů

Kolem roku 750 př. n. l. byl na Moravě (stejně jako v celé střední Evropě) bronz nahrazován železem. Pro léta 750–400 př. n. l. se užívá označení starší doba železná (halštatská). Jižní část Moravy je charakterizována horákovskou kulturou, na střední a severní Moravě se vytvořila platěnická kultura; obě kultury se v pozdním halštatském období sblíží. Základem obživy zůstávalo zemědělství s chovem dobytka, obyvatelé žili v menších venkovských osadách. Postupně vznikaly kovářské dílny (jeskyně Býčí skála u Adamova), v nichž byly nalezeny železné hřivny. Ke kvalifikované činnosti patřila stavba vozů. Halštatská kultura je také dobou rozvinutého dálkového obchodu (jantarová cesta). Ve společnosti se začala vydělovat tzv. rodová aristokracie.

Mladší doba železná neboli laténská (asi 400 př. n. l. až přelom letopočtu) je především spojována s příchodem Keltů, nejstaršího historicky doloženého etnika indoevropského původu (Řekové je nazývali *Keltoi*, Římané *Galli*). Na Moravu přicházeli Keltové z jihu (kolem 370 př. n. l.) a ve 3. století již plně ovládli zdejší tradiční sídelní oblasti. Na jižní a jihovýchodní Moravě bychom mohli hledat sídla keltského kmene Volků-Tektoságů, zatímco do východní, hornaté části Moravy pronikli kolem roku 100 př. n. l. příslušníci tzv. púchovské kultury.

Keltové byli znamenitými řemeslníky (vynikali v železářství, hutnictví a kovářství), válečníky (užívali koně i čtyřkolové vozy), umělci (vyráběli keramiku na hrnčířském kruhu, razili mince, znali sklo a email) a také staviteli (budovali první mosty, silnice a sídlištní centra městského charakteru, tzv. oppida – např. Hostýn, Staré Hradisko u Prostějova). Keltská společnost již byla společensky diferencovaná: nejvyšší postavení za-

ujímala šlechta („králové“ s vojenskou družinou), následovali kněží (tedy druidové), řemeslníci, obchodníci a rolníci. Nesvobodné obyvatelstvo tvořili sluhové, zajatci a otroci.

Na přelomu letopočtu byla keltská civilizace zasažena pronikáním germánských kmenů a také římskou expanzí (počátek našeho letopočtu až polovina 4. století). Zánik keltské moci vedl k opuštění oppid a odchodu Keltů do Podunají. Území Moravy osídlily germánské kmeny Svěbů; k nejvýznamnějším svěbským kmenům patřili Markomani (založili v české kotlině kmenový svaz) a Kvádové (ti vytvořili někde v okolí dolního toku řeky Moravy tzv. Vanniovo království). Civilizačně byli Germáni na nižším stupni než Keltové.

Na sklonku 1. století našeho letopočtu zahájili Římané budování obranného systému na Dunaji; definitivně byl dokončen za císaře Trajána výstavbou pohraničních kastelů na počátku 2. století (na jižní Moravě byla zřízena taková vojenská stanice X. římské legie u Mušova). Relativně klidné období přerušily tzv. markomanské války (166–180), kdy římské legie (velel jim osobně z Vindobony čili Vídně císař Marcus Aurelius) založily své pochodové tábory i na moravském území (byly zřízeny u obce Přibice nedaleko Mušova, u Modřic u Brna a nejseverněji v dnešní olomoucké městské části Neředín). I po skončení markomanských válek pokračovala římsko-germánská „konfrontace“. U Germánů došlo ke konečnému vytvoření kmenové organizace v čele s vrstvou náčelníků a králů.

Zhruba v polovině 4. století se v rámci stěhování národů dali do pohybu od Kaspického moře směrem na západ Hunové. Kolem roku 400 odešli Kvádové z Moravy a Moravskou branou k Baltu proudily skupiny hunských bojovníků. Hunská svrchovanost (Attilův kmenový svaz) pravděpodobně zasahovala i na Moravu. V závěru tohoto neklidného období se od 5. století připomíná v oblasti na sever od Dunaje „království“ germánských Herulů (jeho centrum možná leželo v širší oblasti Brněnska, zaniká kolem roku 512) a v průběhu 5. století se na jihu Moravy usadily kmeny Gepidů a Rugiů, které na konci tohoto století vystřídal labskogermánský kmen Langobardů (dokladem jeho pobytu mohou být dvě hrobky na vrchu Žuráň u Brna). Nejpozději od konce prvního desetiletí 6. století ovládli Langobardi jižní Moravu, kde setrvali až do roku 568;

tehdy je o velikonočních svátcích král Alboin (kvůli pronikání Avarů) odvedl do severní Itálie. Šlo o poslední velký přesun germánského kmene na území Moravy a současně o konec stěhování národů. To se již ve střední Evropě usídlovali Slované.

Od příchodu Slovanů do zániku Velké Moravy (6. až 10. století)

Příchod nejstarších slovanských kmenů

„Tradiční“ pojetí předpokládá pravlast Slovanů někde v oblasti Pripetských močálů na rozhraní Běloruska a Ukrajiny, popř. na širším území mezi středním Dněprem, Pripetí, horním Dněstrem, Vislou a Odrou. Na Moravu přicházeli Slované Moravskou branou od severovýchodu (podle novější hypotézy přes karpatské průsmyky z Malopolska, dále přes střední Pováží do středního Pomoraví) a od třicátých a čtyřicátých let 6. století zemi souvisle kolonizovali. V případě průchodu Moravskou branou se mohly slovanské kmeny někde v prostoru dnešního Přerova rozdělit na ty, jež dále směřovaly podél toku řeky Moravy, další pak osídlily Olomoucko a střední Moravu a pokračovaly dál na jih na Brněnsko a do Dyjskosvrateckého úvalu. Po odchodu Langobardů zde Slované nenaráželi na větší odpor a zbytky původního obyvatelstva (pokud zde zůstalo) rychle asimilovali, takže koncem 6. a v 7. století byli již na Moravě jedinými pány.

Písemné svědectví o rozšíření Slovanů v první polovině 6. století nám zachoval historik a biskup Jordanes (Iordanes), původem snad Gót či Alan, který žil v Byzanci. Zaznamenal cenné skutečnosti o slovanských kmenech, které nazýval Sclaviny (Sklaviny), Anty či Venedy.

Nejstarší slovanské osídlení vyhledávalo nížinné polohy zhruba do 350 m n. m., a to podél větších vodních toků s úrodnými, hlavně sprašovými půdami a příznivými klimatickými poměry, které zajišťovaly dobrou zemědělskou produkci.

Z řady archeologických výzkumů můžeme odvodit podobu původních slovanských obydlí. Zemědělské sídliště se skládalo ze zahlobených chat pravoúhlého, téměř čtvercového půdorysu o průměrném rozměru 3 × 3 až 4 × 4 m (ale i menších rozměrů), jež byly vybaveny otopným zařízením v podobě pece s kamennou konstrukcí či ohništěm v jednom z rohů nebo při středu některé stěny. Kromě zemnic (polozemnic) se již v čas-

ně slovanském období objevily na sídlištích také povrchové domy. Součástí neopevněných sídlišť byla i další příslušenství, především obilnice, zásobní jámy, pece a větší hospodářské stavby, buď zahlobené, nebo s kůlovou konstrukcí.

Základem hospodářství byla rostlinná výroba a chov dobytka, přičemž další formy obživy (lov, rybolov a sběr) představovaly jen doplňkové zdroje. Rozhodující podíl na zabezpečení výživy mělo obilnářství, dále se pěstovaly luštěniny a některé druhy zeleniny a ovoce. Nejrozšířenější byl chov hovězího dobytka, potom prasete, v menší míře se chovaly ovce a kozy.

Řemeslná výroba nepřekročila (až na některá specializovaná odvětví – železářství, kovářství) rámec podomácké výroby. Zpracovávaly se běžně dostupné materiály: hlína, dřevo, kosti, parohy a rohovina, kůže, vlna a též kámen.

S počátečním obdobím vývoje slovanské společnosti byl spjatý žárový způsob pohřbu (nejrozsáhlejší žárové pohřebiště bylo odkryto v Přítlukách u Břeclavi, další velké žárové nekropole najdeme v Pohansku a Mutěnicích). Své mrtvé nejstarší Slované spalovali a jejich popel ukládali do hrncovitých nádob čili popelnic pod nasypanou mohylou.

Konkrétní údaje o společenském rozvrstvení nejstarší slovanské společnosti na Moravě jsou víceméně skromné, navíc se vztahují k jižním Slovanům; přesto si připomeňme charakteristiku těchto Slovanů z pera byzantského historika Prokopia: „Tyto kmeny, totiž Slované a Antové, nejsou ovládány jediným mužem, ale žijí odedávna v demokracii, a proto své věci projednávají společně.“ Lze uvažovat, že podobná situace panovala i u slovanských kmenů na Moravě. Písemné prameny líčily Slované jako zdravý, otužilý a statečný lid, vysokého a štíhlého vzrůstu, s velkou silou. Krásu slovanských žen (otrokyň) opěvovali ještě v 11. století perští a arabští básníci. Podobně jako Germáni či Keltové měli Slované světlou barvu pleti a vlasů. Před přijetím křesťanství uctívali pohanské bohy: hromovládného Peruna, Svaroga (bůh nebeského ohně, světla a tepla), Svarožice-Dažboga (bůh zářícího slunce a ohně), Svantovíta, Triglava, bohyni Mokoš a další.

Podstatnou část pohřebních zvyklostí a úkonů tvořily tzv. odlučovací rituály, jako např. bdění u mrtvého, omývání těla, vynášení mrtvého z příbytku apod. K pohřebnímu obřadu

patřilo také chvalořečení a hysterické kvílení žen; vlastnímu aktu předcházely zvířecí a někdy i lidské obětní rituály (otrokyň, konkubín a vdov). Po pohřebním obřadu se konala tzv. tryzna a hostina s veselím, pozůstalí pili opojné nápoje a hráli pohřební hry.

Nejstarším (a takřka jediným) dokladem pro poznání počátečního období slovanského osídlení na Moravě je keramika tzv. pražského typu, nalezená na uvedených žárových pohřebištích. Raná slovanská keramika se vyznačuje značnou uniformitou, chybí jí výzdoba. Charakterizují ji vázovité tvary hrnců (s klenutějším vydutím) i štíhlé nádoby s vysoko položenou výdutí.

Sámův kmenový svaz

První historickou zprávu o dění, které se odehrálo na Moravě v první polovině 7. století, přinesl franský kronikář Fredegar (*Čtyři knihy kronik takřčeného Fredegara scholastika*); jeho čtvrtá kniha nás v kapitolách 48 a 68 informuje o bojích a soužití Slovanů s Avary ve středním Podunají, o Sámovi, vzniku jeho říše a o následujícím střetnutí s Dagobertem.

V první polovině 7. století se konstituovala první středoevropská slovanská říše: Sámův kmenový svaz. Částečně vznikl kvůli obraně proti kočovným Avarům, kteří se po odchodu Langobardů a části Gepidů do severní Itálie definitivně usadili v karpatské kotlině, a také proti tlaku západních sousedů: Franků.

Původ Avarů, stepních kočovníků, není dosud zcela jasný; nevíme, zda byli původu turkotatarského či mongolského, neznáme ani, co bylo podnětem k jejich pohybu na západ. Přibližný je i odhad rozsahu avarského panství, kaganátu. S určitostí lze však konstatovat, že do kaganátu byly začleněny všechny etnické skupiny, jež tehdy žily v Potisí a Podunají, včetně nejstarších slovanských obyvatel, kteří osídlili tento prostor. V kontaktní zóně mezi Slovy a Avary leželo (asi) jádro Sámova kmenového svazu, snad někde v Čechách nebo jižním Pomoraví.

Fredegar vypravuje: „(...) ve čtyřicátém roce Chlotarova kralování (623/24 – pozn. aut.) spojil se člověk jménem Sámó,